

ARAB TILIDA ATF (BOG'LOVCHILI ERGASHISH), MAT'UF VA ATF HARFLARINING SEMANTIK FARQLARI

Orifxonova Soliha Davronjon qizi

Alfraganus universiteti talabasi

Ilmiy rahbar: v.b.dot.PhD Raximjanov Masrur Nugmanovich

<https://doi.org/10.5281/zenodo.21427550>

ARTICLE INFO

Received: 1st July 2026

Accepted: 2nd July 2026

Published: 18th July 2026

KEYWORDS

Arab tili sintaksisi, tavobe', atf harflari, mat'uf, mat'ufun alayh, semantika, hukmda sheriklik, vaou, fa, summa.

ABSTRACT

Ushbu ilmiy maqolada arab tili sintaksisidagi ergashuvchi bo'laklardan biri — atf bil-harf (bog'lovchilar yordamida bog'lanish) hodisasi, mat'uf va mat'ufun alayh tushunchalari hamda atf harflarining o'ziga xos semantik munosabatlari tadqiq etilgan. Maqolada arab tilidagi 9 ta asosiy atf harfining gap ichida kelish qoidalari, ularning hukm va e'robdagi sheriklikni ifodalash darajalari va ma'noviy nozikliklari mumtoz hamda zamonaviy tilshunoslik prizmasi orqali yoritib berilgan.

Kirish. Arab tili sintaksisida so'zlarni bir-biriga bog'lash va ular o'rtasida grammatik muvozanatni ta'minlash tilning estetik hamda mantiqiy mukammalligini ko'rsatuvchi asosiy mezonlardan biridir. Tavobe'lar turkumiga kiruvchi Atf (العطف) hodisasi nutqda takrorning oldini olish va fikrni lo'nda ifodalash uchun xizmat qiladi. Atf ikki xil bo'ladi: atf al-bayan (bayanli atf) va atf bil-harf (harf orqali atf). Tilshunoslikda ko'p qo'llanilishi va ma'noviy rang-barangligi jihatidan "atf bil-harf" alohida ilmiy qimmatga ega.

Atf tizimi uchta asosiy rukundan tashkil topadi:

Mat'ufun alayh (المعطوف عليه): Bog'lovchidan oldin keluvchi, ergashiluvchi so'z.

Atf harfi (حرف العطف): Bog'lovchi vazifasini bajaruvchi vosita.

Mat'uf (المعطوف): Bog'lovchidan keyin kelib, e'robda (kelishikda) o'zidan oldingi so'zga ergashuvchi bo'lak.

Arab tilshunosligida atf harflari jami 9 ta bo'lib, ular mat'uf va mat'ufun alayh o'rtasidagi munosabat xarakteriga ko'ra ikki yirik guruhga ajratiladi:

Lafz va hukmda sherik qiluvchilar (6 ta): و (vau), ف (fa), ثُمَّ (summa), حَتَّى (hatta), أَمْ (am), أَوْ (av). Bular mat'ufni ham kelishikda (lafzda), ham fe'ning hukmda mat'ufun alayhga sherik qiladi.

Faqat lafzda (kelishikda) sherik qilib, hukmda zidlovchilar (3 ta): بَلْ (bal), لَا (lā), لَكِنْ (lakin). Bular faqat e'robni ko'chiradi, ammo gapning mazmunini qarama-qarshi qiladi.

Atf Harflari va Ularning Ma'no Farqlari. و (Vau) — Mutloq jamlash harfi

Vau harfi mat'uf va mat'ufun alayhni hech qanday vaqt ketma-ketligisiz yoki tartibsiz, shunchaki bir hukmda jamlash uchun keladi. Misol: جَاءَ زَيْدٌ وَعَمْرُو (Zayd va Amr kelishdi). Bu yerda kim birinchi kelgani noma'lum, mutloq kelish hukmda jamlangan.

ف (Fa) — Tartib va tezlik (Ta'qib). Bu harf ish-harakatning tartib bilan va orada hech qanday kutilishlarsiz, tezda sodir bo'lganini bildiradi. Misol: تَزَوَّجَ زَيْدٌ فَوَلَدَ لَهُ (Zayd uylandi, ketidanoq farzandli bo'ldi).

ثُمَّ (Summa) — Tartib va muhlat (Taraxxi). Ish-harakat tartib bilan, ammo ma'lum bir vaqt o'tib, sekinlik bilan sodir bo'lganini ifodalaydi. Misol: خَلَقَكَ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ (Sizni tuproqdan, so'ngra (uzoq vaqt o'tib) nutfadan yaratdi).

حَتَّى (Hatta) — G'oyaga yetish (G'oya). Mat'uf qismlar ichida eng oxirgisi, eng kuchli yoki eng kuchsizi ekanini ko'rsatish uchun ishlatiladi. "...gacha, xatto" deb tarjima qilinadi. Misol: مَاتَ النَّاسُ حَتَّى الْأَنْبِيَاءِ (Insonlar vafot etdilar, hatto payg'ambarlar ham).

أَوْ (Av) — Tanlov yoki shak-shubha. Gap shakliga qarab quyidagi ma'nolarni beradi:

Taxyir (Tanlov berish): تَزَوَّجَ خَدِيجَةً أَوْ أُخْتَهَا (Xadichaga yoki uning singlisiga uylan — ikkisiga birga uylanib bo'lmaydi).

Ibahat (Ruxsat): اُدْرُسُ الْفِقْهَ أَوْ النَّحْوَ (Fiqhni yoki nahvni o'rgan — ikkisini birga o'rgansa ham bo'ladi).

أَمْ (Am) — Tenglashtirish yoki aniqlashtirish. Ko'pincha so'roq hamzasi (أ) dan keyin kelib, ikki narsadan birini aniq ajratib ko'rsatishni talab qiladi. Misol: أَأَنْتَ فَعَلْتَ هَذَا أَمْ عَمْرُو؟ (Buni sen qildingmi yoki Amrmi?).

Zidlovchi atf harflari: لَا, بَلْ, لَئِنْ (Lā): Hukmni oldingi so'zga isbotlab, keyingisidan inkor qiladi: جَاءَ الْكَاتِبُ لَا الشَّاعِرُ (Shoir emas, yozuvchi keldi).

بَلْ (Bal): Oldingi hukmdan qaytib (idrob), yangi hukmni tasdiqlaydi: مَا جَاءَ زَيْدٌ بَلْ عَمْرُو (Zayd kelmadi, balki Amr keldi).

لَئِنْ (Lakin): Istisno va zidlash hosil qiladi, faqat inkor yoki taqiq gaplardan keyin keladi: لَا تَصْحَبْ جَاهِلًا لَئِنْ عَلِمًا (Johil bilan emas, lekin olim bilan do'st bo'l).

Xulosa

Atf harflari shunchaki gap bo'laklarini sintaktik bog'lovchi vosita bo'lmay, balki nutqning mantiqiy izchilligini, vaqt o'lchovlarini (tezlik yoki muhlat) va so'zlovchining maqsadini (tanlov, inkor, aniqlash) belgilovchi eng kuchli semantik qurollardan biridir. Mat'uf har doim mat'ufun alayhning e'robini olishi qoidasi arab tili sintaktik simmetriyasining yorqin namunasidir.

Foydalanilgan Adabiyotlar Ro'yxati:

1. Ibn Hishom al-Ansoriy. Mughni al-Labib 'an Kutub al-A'arib. Bayrut: Dorul Fikr, 2003.
2. Mustafo Ghalayiniy. Jami'ud-Duruusil-Arabiyyah. Bayrut: Al-Maktabah al-Asriyyah, 2011.
3. Ne'matulloh Ibrohimov, Muxtorjon Arabov. Arab tili grammatikasi (Sintaksis). Toshkent: Sharq, 2008.